

Многи читаоци који прате писање на ову тему пресетиће се нашег коментара од пре неколико недеља о „Босанском атласу ратних злочина“ Истраживачко-документационог центра из Сарајева, на чијем се челу налази Мирсад Токача. [1] Тај коментар био је објављен пре него што је Токача у коначном облику јавности представио своје дело. Зато, као што приличи коментару на нешто што тада још нисмо имали прилику да видимо у свим битним појединостима, наш текст је био прилично уздржан. Али, у међувремену, Токача је 4. новембра обнародовао свој Атлас,

[2]

и ми сада можемо слободно изложити своје утиске са далеко мање амбивалентности него што је то био случај тада.

Пре свега, једна важна ограда. Предмет разматрања Атласа г. Токаче је читава Босна и Херцеговина. Ми нити имамо ресурсе да проверавамо његове резултате на тако широком плану, нити је то тема наше истраживачке делатности. Ми се бавимо само сребреничким крајем и можемо се одговорно упуштати у дебату само у односу на догађања на том подручју током ратног сукоба у БХ, 1992–1995 године.

Електронска верзија Атласа Мирсада Токаче је подељена на три сегмента: (1) уништавање верских објеката; (2) локације, што подразумева шире подручје где су се злочини догодили; и (3) инциденти, а то значи специфични примери злочина, са кратким описом и списком жртава.

Ми ћемо сада критички анализирати сваки од ова три сегмента Атласа, наглашавајући још једанпут да је у нашем излагању реч у првом реду о могућим пропустима у сребреничком крају, а само узгредно у БиХ као целини.

(1) **Верски објекти.** Објекти из ове категорије приказани су у Атласу на посебној интернет страници. [3] Ако нам се допусти, за тренутак, да искорачимо из самонаметнутих географских оквира (Сребреница) и да бацимо поглед на читаву БиХ, приметимо један необичан приказ. Компјутерски екран буквално ће се зазеленити од квадратића са звездом и полумесецом, док иза њих, вешто скривени, вири двадесет и шест црвених квадрата са крстом (што указује на оштећени православни верски објекат) и неколико десетина плавих, што обележава католички верски објекат који је задесила слична судбина. Уколико би сада помоћу курсора прешли на

сребренички крај, зелени квадратићи су готово једини присутни, док је оних других боја само два. Њих је тешко чак приметити и врло је мукотрпно до њих доћи зато што их на мапи Токаче зелени буквално прекривају и чине скоро невидљивим. Утисак је недвосмислен и снажан: у БиХ као целини током ратних дејстава страдали су скоро искључиво муслимански верски објекти, а у политички изузетно значајном сребреничком крају, са безначајним изузецима, само они. [\[4\]](#)

Има ли ова слика икакве везе са стварношћу, и у којој мери?

Биће да нема. Пред нама је студија покојног професора Слободана Милеуснића, „Духовни геноцид, 1991–1995 (1997)“. [\[5\]](#) На страни 9 овог богато документованог дела, које би се неизоставно требало наћи у библиотеци Мирсада Токаче, наилазимо на следећу информацију: „Српске светиње и остали историјски споменици који се налазе на територијама што контролишу хрватске и муслиманске снаге су неприступачне и њихова судбина је неизвесна, тако да је број од 212 порушених и 367 оштећених цркава још увек непотпун.“ Проф. Милеуснић педантно доноси слике порушених и оштећених православних верских објеката у БиХ, о којима пише, уз кратки опис штете који је врло сличан приступу који у свом Атласу користи Токача. Ако, као што смо видели у фусноти 4, полупани прозори квалификују џамију у Бановић Селу да у овом Атласу буде поменута, с каквим оправдањем Токача приказује само двадесетак од укупно 579 разорених и оштећених православних верских објеката у БиХ, које је евидентирао проф. Милеуснић? Само овај податак довољан је да наведе на озбиљну сумњу да у Атласу г. Токаче, бар у овој рубрици, нешто драстично није у реду.

Да се сада фокусирамо на сребренички крај, где слика коју Токача приказује подстиче на велики број недоумица и питања, не само у овој већ – као што ће се видети – и у преостале две категорије.

За Сребреницу помиње се само један православни верски објекат, а то је градска црква за коју се лаконски каже да је била „дјелимично оштећена, обновљена након рата.“ [\[6\]](#) Из реда католичких објеката, помиње се капела „Босне Сребрене“, за коју пише да је била „дјелимично оштећена у рату, обновљена је 2002. год.“.

Да ли је то заиста све што би се могло рећи о страдању православних светиња у сребреничком крају за време ратног сукоба између 1992. и 1995. године? Не, по истраживањима проф. Милеуснића. Он, пре свега, наводи не један, већ четири,

Пише: Стефан Каргановић
понедељак, 23 новембар 2009 17:10

уништена и спаљена православна објекта на подручју града Сребреница, дакле три више него што их је пронашао Токача. Затим, он их наводи 17 за шире подручје сребреничког краја: Дрињача, Кравице, Потпећ, Сасе. Факовићи, Височник, Прибојевац, Жлијебац, Крнићи. Ерићи и Карна. [7]

Математика неумитно доводи у питање кредибилитет Мирсада Токаче: у ширем региону 17 непоменутих цркава, плус оних 4 на градском подручју Сребренице, износи 21, а 21 је – ако се не варамо – двадесет и један пут више од један, што је максимална штета верским објектима коју је Токача спреман да призна православној заједници у сребреничком крају.

Овом списку проф. Милеуснића требало би још додати православу цркву у Скеланима, која је током напада муслиманских снага прошла далеко горе од полупаног прозора, што је за џамију из Бановића Села било довољно да је квалификује за помен у Токачиним аналима.

Али сада, на све ове пропусте надовезује се и једна мистерија. Наиме, читаоци ће морати да нам поверују (а ако не верују, нека оду на лице места да провере) да је ревносни г. Токача волшебно пропустио да помене и једну уништену џамију. Место где се рушевине те џамије налазе можда ће нам помоћи да докучимо разлог за овај неуобичајени пропуст. Та џамија налази се у месту Сасе, на удаљености од око 12 километара од Сребренице. На буквално 20 метара од џамије, коју су срушили Срби, налази се српски православни манастир Свете Тројице, који су муслиманске снаге из Сребренице тешко оштетиле, а конак запалиле током ратних дејстава 1992/1993. године. [8]

Игнорисана џамија у Сасима прошла је неупоредиво горе од оне у Бановића Слугу са полупаним прозорима: порушена је до темеља. Зар то није вредно помена у магистралној презентацији овакве врсте?

Претпостављамо да је у односу на политички битан сребренички крај свака помисао на симетрију анатема за Токачу и за његову „независну... професионалну, невладину и непристрасну институцију“. [9] Нешто нам говори да би то могло бити разлог што је Токача преболео уништену џамију: само да не би морао да помене тешко оштећени манастир који се налази на свега неколико корака удаљености од ње.

Али ово није само прича о два пострадала верска објекта и о лицемерном, политички мотивисаном, прећуткивању тог дуплог злочина, него је више од тога. Јер, у срећнијим и нормалнијим временима, ове две богомоље које су се уздизале једна поред друге, и где су се суседи на разне начине молили истом Богу, биле су повезане на један чудесан начин. Наиме, муслимански верници су новчано допринели изградњи манастирског конака, а припадници православне заједнице изградњи џамије. Зато политикантско прескакање заједничке судбине ова два храма у Атласу г. Токаче није пропуст, већ је то нешто далеко озбиљније – срамота.

(2) Локације

Што се тиче врло значајног питања жртава Сребренице, Атлас ИДЦ, у сегменту који се односи на Локације, пружа нам следећу информацију:

Убијени Срби

421

Нестали Срби

8

Убијени Хрвати

5

Босански атлас злочина или дезинформација?

Пише: Стефан Каргановић
понедељак, 23 новембар 2009 17:10

Нестали Хрвати

1

Убијени Бошњаци

4256

Нестали Бошњаци

2673

Укупно:

7364

Да будемо јаснији. На сајту ИДЦ-а, када кликнемо на Сребреницу, излази прозор са дугачким поименичним списком жртава. Пресека по националној основи нема, или можда ми нисмо успели да га пронађемо. Али свеједно, пребројали смо Србе, Хрвате и Бошњаке на том списку и дошли смо до резултата који су наведени горе. То није тако речено, али из начина како су подаци представљени подразумева се да укупна цифра од 7364 треба да представља биланс жртава за цео период рата, од 1992. до 1995. године.

Када се све рашчлани на категорије, већ прва ствар која пада у очи је упорно стремљење аутора Атласа да се коначна цифра за овај политички најбитнији регион што више приближи магичном броју од 8000 жртава. У ту сврху, позивају се у помоћ и српске жртве, њих преко 400 које су овде признате, и поприлична цифра Бошњака, за које се каже да су "нестали," њих преко 2600. (Нико се до сада није потрудио да објасни на који начин је могуће некога теретити за "геноцид" у вези са лицима за које се каже да су нестала, али то је сасвим друга тема.) Како било, категорија "убијени Бошњаци" броји око 4200 по евиденцији ИДЦ и г. Токаче. То је тек на пола пута до магичне цифре, а при томе и тај број, под претпоставком да је поуздан, треба рашчланити на заробљенике који су били погубљени у јулу 1995. г., на жртве ратних дејстава током пробоја колоне 28. дивизије према Тузли након што су Сребреницу 11. јула заузеле српске снаге, као и на особе које су на разне начине и из разних других узрока настрадале или умрле у периоду од почетка сукоба 1992. године па до 11. јула 1995.

Дакле, ако поставимо само неколико критичких питања, видимо да чак ни цифра од око 4200 убијених Бошњака није оно што на први поглед изгледа, а да општа цифра од "7364 жртава" сигурно то није. Напротив, за један рад који претендује да буде научан та општа цифра је неопростиво варљива, или да се изразимо на енглеском: misleading.

То би било довољно да целу конструкцију, уколико се односи на Сребреницу, доведе у питање. Међутим, недоумице могу само да расту ако наведене податке упоредимо са информацијама за сребренички крај која се налази у посебној рубрици "Сребреница – мјесто страдања" на интернет презентацији ИДЦ. [\[10\]](#) Да би те статистике биле прегледније, доносимо их у наставку, са бројем табеле где се оне могу наћи:

Сребреница: убијени и нестали, 92—95 (Табела 3)

1992: 1224

1993: 606

1994: 53

1995: 6975

Непознато: 87

Укупно: 8945

Сребреница: убијени и нестали, 92—95 (Табела 4)

77,98% сребреничких жртава 1995. године

Сребреница: убијени и нестали, 92—95 (Табела 8)

Жртве за јули 1995: 6886

Сребреница: убијени и нестали по националности (Табела 13)

Бошњаци: 8460

Срби: 480

Сребреница: убијени и нестали по статусу и националности (Табела 15)

Срби цивили: 151

Срби војници: 329

Очигледно је да ове цифре нису координиране са подацима из Атласа. Обратимо само пажњу на табелу 3, насловљену "Убијени и нестали, 92–95.". Ова, и остале табеле у овој презентацији у оптицају су већ више од годину дана. Ту Токача наводи да је, по његовим сазнањима од пре годину дана, било скоро 9000, или тачније 8945, жртава, а по данашњим прорачунима тај број је смањен на 7350. Дакле, на волшебан начин нестало је око 1600 жртава. То "пеглање" података имало је за последицу да је збир жртава по г. Токачи пао испод магичне цифре од 8000, мада и даље не тако далеко. Да ли за ову корекцију постоје озбиљни научни разлози, или се то догодило у функцији стицања кредибилитета одбацивањем неодбранљивих ставова како би се бар сачувало језгро званичне сребреничке тезе, питање је на које ми тренутно немамо поуздани одговор. У сваком случају, интересантно је да по наведеној табели испада да је од 1992. до 1994. године у сребреничком крају погинуло око 2000 људи. То отвара интересантна питања: где се и како ти људи воде, где су они били сахрањени и какве су мере предузете да посмртни остаци тих особа не заврше у Меморијалном центру Поточари, где би они били неистинито приказани као жртве геноцида у јулу 1995. године?

Одступање од неколико десетина, па чак и стотина, у извесним границама може се толерисати. Овде има нешто друго што пада у очи – заправо бode очи – ако пажљиво и критички прегледамо конструкцију ових података. То је доследно коришћење релативно крупне категорије "несталих" да би се помоћу њих филовала цифра жртава и да би се на тај начин она уздигла на жељени статистички ниво. Ово важи чак и под проблематичном претпоставком да је могуће све, из категорије "убијених", сврстати у жртве масовног стрељања ратних заробљеника које се догодило у јулу 1995, без обзира на то да ли то сматрамо масакром или геноцидом.

Било би корисно разјаснити појам "несталих" како се он користи у овим ситуацијама. То једноставно значи следеће. У одређеном тренутку, највероватније непосредно након заузимања сребреничке енклаве у јулу 1995. године, неко од сродника или неко друго лице јавило је Међународном Црвеном крсту, или некој другој сличној организацији, да по сазнању пријавиоца, у тренутку пријављивања, одређеног лица нема. Таквих, врло дугачких, спискова људи који недостају било је у оптицају неколико. Они су били ноторни по томе што је на њима било бројног понављања имена исте особе јер се посао организације која је примила пријаву несталог лица сводио само на бележење тог податка, а уопште не на спровођење истраге у вези са статусом или судбином

пријављеног лица.

Ови спискови су несумњиво били корисна евиденција у првом тренутку, али они нису извор никаквих поузданих података о крајњој судбини једне особе. Удаљавање дупликата је било довољно незахвалан, и никада до краја спроведен посао разних комисија које су се накнадно тиме бавиле. Верификација коначног статуса "несталог" лица, и да ли се оно после рата негде појавило, посао је којим се нико никада није систематски бавио.

Зато, у овом контексту коришћење категорије "несталих" може да послужи само замагљивању, а никако разјашњавању чињеница. То је категорија према којој треба да имамо крајње скептичан однос.

Када одложимо на страну "нестале", и од 4256 "убијених" Бошњака одузмемо бар цифру од око 2000 за коју се и војни вештак Тужилаштва Хашког трибунала Ричард Батлер слаже да би могла представљати број погинулих у ратним дејствима приликом повлачења колоне према Тузли, онда добијамо број од око 2500 који је много реалнији, и ближи форензичким доказима из масовних гробница. Резултати ексхумација масовних гробница су једини *corpus delicti* сребреничког злочина и они зато морају бити референтна тачка за сваки чињенички утемељени разговор на ову тему.

Као сви одважни блефови, и овај има изгледа да се одржи само под једним условом – да га нико не проверава. То смо јасно видели на примеру форензичких доказа тужилаштва Хашког трибунала, који се састоје из огромног и комплексног материјала на преко 30.000 страница и који само наизглед документују око 3500 муслиманских жртава Сребренице. Тужилаштво се без сумње надало да тај материјал нико неће читати нити критички проверавати, и да ће он по инерцији бити прихваћен, некритички и у пакету, онако како га је тужилаштво претресном већу и јавности представило и протумачило. И заиста, баш према очекивањима, људска лењост је тријумфовала, и дуги низ година блеф Хашког тужилаштва деловао је аутентично и застрашујуће. Али када је судско-медицински сарадник наше НВО проверио целокупан материјал, од прве до последње странице, слика се радикално изменила и конструкција форензичких „доказа“ Хашког тужилаштва, као кула од карата, неславно се срушила. [\[11\]](#)

То исто важи и за списак сребреничких жртава у Атласу г. Токаче. Нас није обесхрабрила обимност материјала, нити смо зато одустали од провере, већ смо, као и у

првом случају, све темељно, од почетка до краја, проанализирали. Резултат је јасан и неспоран. Барем што се списка жртава Сребренице тиче, Токачи не можемо дати прелазну оцену.

(3) **Инциденти.** Поред свих горенаведених недоумица у односу на садржај Атласа г. Токаче, постоји још једна и она се тиче његове категорије „инцидената“. Примери који су у Атласу наведени за ову рубрику опет су врло једностранни, и то на начин како то не доликује једној „непристрасној“ организацији. [\[12\]](#)

Пре свега, да бисмо отклонили могућност термилошких неспоразума, шта значи појам „инцидент“? Консултовали смо два угледна извора, Оксфордски речник за дефиницију на енглеском, и Вујаклију на српско-хрватско-босанском. Ево шта каже Оксфорд:

incident

• **noun 1** an event or occurrence. **2** a violent event, such as an attack. **3** the occurrence of dangerous or exciting events:
the plane landed without incident.

– ORIGIN from Latin *incidere* ‘fall upon, happen to’.

По Вујаклији:

инцидент (л. *incidens*), латиницом: [incident](#)

догађај, случај, непријатан случај; замерка, приговор, примедба, упадица; споредан догађај, споредна радња; мали сукоб.

Оба језичка ауторитета „инцидент“ уопштено описују, пре свега, као догађај, затим га ближе дефинишу као непријатан случај (Вујаклија) или догађај који је праћен насиљем (Оксфорд).

Да ли су у Атласу г. Токаче наведени сви непријатни случајеви и сви догађаји у сребреничком крају за време ратног сукоба 1991–1995. године који су били пропраћени насиљем? Не, нису. Скоро сви такви инциденти где су жртве били грађани српске националности, били су занемарени. Ако је то тачно, то је недопустиво.

Први и основни тест објективности Атласа г. Токаче у овом погледу је питање: колико је у њему наведено „инцидената“, где су били нападнути и уништени српска села и засеоци сребреничког краја? Одговор гласи: ниједан. Ако напад на српско село, индискриминантно убијање његових житеља, без обзира на пол и старост, уништавање домова, школа и других пратећих објеката и пљачка имовине, по наведеним дефиницијама није „инцидент“, онда шта јесте?

Исцрпан списак тих села и засеока врло је дуг. Навешћемо само неколико које смо у последње време посетили, сликали и лично се уверили у темељитост њиховог уништења: Ратковићи (село збрисано са лица земље), Залазје, Обади, Андрићи, Крнићи, Међе, Карно, Прибићевац, Брадићи, Гај, Топлица, Брежани, Араповићи, Божићи, Клековићи, Брана Бачићи, Кравице, Језеро, Мала Турија, Подравање, Бјеловац, Букова Глава и Прибојевићи. Наша невладина организација има комплетну документацију о стању свих ових, и још многих других, уништених српских насеља, са сликама на којима се приказује њихов изглед непосредно после напада током рата, као и данас, деценију и по касније. Са задовољством ћемо те податке ставити на располагање Токачи уколико он буде изразио спремност да употпуни свој каталог ратних инцидената у сребреничком крају тако што ће додати и оне инциденте где су жртве били Срби.

Да закључимо. Промашаји које смо навели озбиљно доводе у питање интегритет Атласа ратних злочина који је припремио Истраживачко-документациони центар г. Мирсада Токаче. Указали смо на систематско игнорисање штете и жртава на националној основи, када су у питању разарања верских објеката и инциденти у којима су тешко страдале људске насеобине и њихови житељи, ако су били Срби. Показали смо да је презентација људског биланса рата између 1992. и 1995. године у сребреничком крају, најблаже речено, обмањивачка и непоштена.

Атлас г. Токаче садржи велики број корисних увида и података, али да би он могао представљати научни рад у правом смислу те речи морао би се одликовати још једном цртом: објективношћу. Навођење неких исправних података (а код. Токаче их има поприлично) само по себи није критеријум научности, а у случају где се то чини не из

Пише: Стефан Каргановић
понедељак, 23 новембар 2009 17:10

љубави према истини него у функцији стварања заблуде у односу на неку специфичну тезу која је аутору веома битна, онда то цео рад лишава предзнака научности.

Ако бисмо дали критички резиме Босанског атласа ратних злочина, он је сав имплицитно у знаку Сребренице и упорне одбране тог последњег упоришта ратне пропаганде и кључног ослонаца тренутне политике бошњачке стране према Републици Српској. Апсолутно све је дискутабилно и може бити предмет ревизије, осим – Сребренице. За Сребреницу безусловно важи принцип жртава првог у другог реда, или тачније: признатих и невидљивих жртава. Признате су бошњачке, невидљиве су српске.

Девиза Истраживачко-документационог центра, која се упадљиво истиче на његовој интернет презентацији, гласи: Истина сада – мир заувјек. Племенита мисао. Али ако су резултати које разматрамо образац концепта истине којим се руководи г. Токача, изгледи за вечни мир у Босни и Херцеговини уопште нису сјајни.

(Аутор је председник холандске невладине организације „Историјски пројекат Сребреница“)

---

[1] НСПМ, 14. октобар, 2009. године

www.nspm.rs/istina-i-pomirenje-na-ex-yu-prostorima/bosanski-atlas-zlocina-mirsada-tokace.html

[2] http://www.idc.org.ba/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=80&Itemid=83&lang=bs

[3] http://www.idc.org.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=22%3

[4] Критеријум, који Токача користи, врло је флексибилан и широк. Тако он, на пример, наводи случај џамије у Бановић Селу, општина Бановићи, за коју каже да су јој „услијед ратних дејстава оштећени фасада и прозори“. Ово је потпуно прихватљиво јер се

верским објектима не сме наносити штета или скрнављење било какве врсте. Али овај доњи праг толеранције према оштећењима ове врсте требало би да важи за богомоље свих верских заједница, без разлике.

[5] Музеј Српске православне цркве, Београд, 1997.

[6] Тачно је да је градски православни храм после рата морао бити обновљен, али то је зато што је за време трајања енклаве под муслиманском контролом он био оскрнављен и претворен у стовариште. Да су се сарадници Токаче прошетали неколико стотина метара низ главну улицу до сребреничког православног гробља, видели би тамо, поред оскрнављених надгробних споменика, и тешко оштећену гробљанску цркву, на чијој су фасади и унутрашњости трагови ватреног оружја још увек видљиви. Са каквим је оправдањем она изостављена из Атласа?

[7] *Op. cit.*, Милеуснић, стр. 153.

[8] *Op. cit.*, Милеуснић, стр. 169.

[9] Види одељак „Добродошли на веб портал ИДЦ-а,“ <http://www.idc.org.ba/>

[10] http://www.idc.org.ba/index.php?option=com_content&view=section&id=35&layout=blog&Itemid=126&lang=bs

[11] Види елаборат др Љубише Симића, http://www.srebrenica-project.com/sr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=19&Itemid=17

[12] Види како ИДЦ описује самог себе, у фусноти 9.